

Kitap Tahlili

Kitabın Künyesi: Fusun Türkmen, Kırılğan İttifaktan “Model Ortaklığa” Türkiye-ABD İlişkileri, Timař Yayınları, İstanbul 2012, 400 Sayfa.

Tural BAHADIR*

Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri, Türk dış politikasının “Batı’ya dönük” iki yüzünden birini teşkil etmektedir. 18. yüzyıldan bu yana Batılılaşma çabası içinde olan Türkiye, Avrupa’nın teknoloji ve bilimde ileri gitmiş güçlü devletleriyle işbirliği yaparak; bu alanlarda geri kalmışlıktan kurtulmaya çalışmıştır. Ancak modernleşme çabaları Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı karşısındaki geri kalmışlığını önleyemediği gibi, burada gösterilen başarısızlık devletin Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra tarih sahnesinden çekilmesine yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte Gazi Mustafa Kemal Atatürk bu yeni Türk devletini sağlam temellere oturtmak amacıyla geniş ölçekli devrimlere girişmiş ve Anadolu Türklerini bu geri kalmışlıktan kurtarmak için yoğun çaba göstermiştir. Türkiye, bilim ve teknoloji alanlarında gelişebilmek için Batı Avrupalı devletlerle yakın ilişki kurarak dünyadaki yerini de sağlamlaştırmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batı Avrupa devletlerinin dünya siyasetindeki etkinliklerini yitirmeleri ve ABD’nin uluslararası sistemde başat bir güç olarak öne çıkmasıyla birlikte Türkiye’nin Batı ile olan ilişkilerinde ABD önemli bir aktör durumuna gelmiştir. İşte analizi yapılan bu kitapta Fusun Türkmen bu iki devlet arasındaki ilişkileri ele almış ve incelemiştir. Yazar, Türk-ABD İlişkilerini “tarihsel arka plan” ve “değişim-devamlılık” gibi iki ana boyutta çözümlenmektedir.

Türkmen, birinci ana bölümde; Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimini Osmanlı döneminden, Üçüncü Körfez Savaşı’na (2003) kadar olan geniş bir süreçte ele almaktadır. Bu bölümü üç alt başlıkta inceleyen ve birinci alt başlıkta Osmanlı’dan, İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcına, ikinci alt başlıkta, İkinci Dünya Savaşı’ndan Soğuk Savaş’ın başlangıcına ve üçüncü alt başlıkta ise Soğuk Savaş’ın başlangıcından 2003 yılına kadar olan gelişmeleri uzun bir süreçte analiz etmektedir.

Yazarın, Üçüncü Körfez Savaşı’nı tarihsel ilişkilerin önemli son halkası olarak ele almasının sebebi ise bu savaşın adeta Türkiye-ABD ilişkilerinde bir kırılma noktası olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Türkmen, uzun bir süreci analiz etse de, esas olarak 1947’de ilan edilen Truman Doktrininden 2003’e kadar olan döneme yoğunlaşmaktadır. Diğer yandan yazar, ikinci ana bölümde; Türk-Amerikan ilişkilerinde “değişim ve devamlılık” faktörlerini ele almıştır. Ancak Türkmen bu bağlamda kitabının dokuzuncu sayfasında 2003 krizinin 2012 tarihi itibari ile atlatılmış olduğu düşüncesinin ağır bastığını hatta iki tarafta da devlet yetkililerinin Türk-Amerikan ilişkilerini “Model Ortaklık” olarak gördüklerini belirtmekte ve bu konuyu kitabın son bölümünde ayrıntılı bir şekilde masaya yatırmaktadır. Kitabın fikir babasının eşi İlter Türkmen olduğunun altını çizen yazar, iki ülke ilişkilerinde yaşanan hızlı değişimin etkisiyle ortaya yeni risklerin çıktığını düşünmektedir.

Türkiye-ABD ilişkilerini sadece “Realist” teori bağlamında incelemenin yetersiz olacağını belirten yazar, Soğuk Savaş döneminde ikili ilişkilerde dönüşümün tohumlarının atıldığını ve 2003 Körfez Savaşı ile birlikte bunun su yüzüne çıkmaya başladığını

* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-mektup: tural_b@hotmail.com

belirtmektedir. İkinci ana bölümde “değişim faktörleri” olarak; Kürt sorunu, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasında yeni paradigmaları ve Türkiye’de yükselen Amerikan karşıtlığını inceleyen yazar, “devamlılık faktörü” kapsamında ise; Türkiye’nin jeostratejik önemi, ABD’de bulunan lobilerin Türk-Amerikan ilişkilerinde oynadığı rol ve Türkiye’nin iç siyasal dinamiklerini ele almış ve ikili ilişkilerde “Realist teori” boyutun yanı sıra devlet dışı aktörlerinde etkili olmaya başlaması ile birlikte “transnasyonal” yaklaşımlar bağlamında da uygulanabilir olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, kitabın son alt başlığında ise “Obama dönemini” incelemiş ve Türkiye-ABD ilişkilerinde gelecek için öngörülerde bulunmaktadır.

Aslında yazarın, yukarıda teorik olarak ortaya koyduğu farklı anlayışlar, uluslararası ilişkiler teorilerinde pozitivist (neorealist, neoliberal vs.)- post-pozitivist (inşacı teori, post-yapısalcılık vs.) ayrımları olarak teorik tartışmalarda yerlerini almışlardır. Nitekim kitabın ikinci ana bölümünün konusu olan “uluslararası ilişkilerde değişim ve devamlılık” konusu Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişimi çalışan teorisyenlerin, bu kitapta olduğu gibi en önemli çalışma konularından biri olmuştur. İnşacı teoriyi çalışan bilim insanları, bir devletin karar verici aktörlerinde meydana gelen fikrîsel değişimin, o devletin çıkar algılamasına etkisini ve bu algılamının dış politikaya yansımalarını analiz etmişlerdir.

Yazar, Türk-Amerikan ilişkilerinde 1947 sonrası dönemde olumlu-olumsuz ayrımına gitmiş ve 1950’li yılları ABD’nin Türkiye’nin NATO’ya üye olmasını desteklemesi nedeniyle ikili ilişkilerin “altın çağı” olarak nitelendirmiştir. Johnson Mektubu’nun (1964), Ankara’yı Batı’dan uzaklaştırdığını vurgulayan yazar, ancak bu durumun Turgut Özal’ın Türkiye’de iktidara gelmesiyle birlikte iyileştiğini ifade etmektedir. İkinci Körfez Savaşı’nda, Türkiye’nin kayıtsız şartsız ABD’nin yanında yer almasıyla birlikte Ankara-Washington hattında ikinci balayı dönemi yaşanmıştır. İki ülke arasındaki ikili ilişkiler, 2003 yılında yaşanan, Üçüncü Körfez Savaşı’nda Türkiye’nin topraklarını Amerikan askerlerine kullandırtmaması üzerine önemli derecede bozulmuştur. Ancak hemen sonra her iki ülkenin hükümetleri ikili ilişkileri düzeltmenin yolunu aramışlardır.

Tarihsel Boyut

Osmanlı döneminde, iki ülke ilişkilerine damgasını vuran unsur “ticaret” olmuştur. Cumhuriyet döneminde, Washington; ticarete, demokrasiye ve bağımsızlığa önem veren bir ülke olarak algılandığından Türk kamuoyunda bu ülkeye karşı sempati oluşmuştur. Türkler ABD’yi Avrupa devletleri gibi ülkesi üzerinde emperyalist emeller güden bir ülke olarak görmemişlerdir. Türkiye’de tıpkı ABD gibi bağımsızlık mücadelesi verdiği ve daha sonra modernleşmeyi kendine bir hedef olarak koyduğu için Amerikan kamuoyunda sempati toplamıştır. Osmanlı döneminde Amerikalıların “Ermeni Sorunu”na taraf yaklaşımları ve “ABD’li misyonerlerin” Türk topraklarındaki faaliyetleri iki ülke arasında rahatsızlık unsuru olsa da ilişkilerde ciddi bir sorun yaratmamıştır. Türkmen, bu süreç içinde Atatürk ve Roosevelt arasındaki samimi yazışmaları bu duruma örnek olarak aktarmıştır.

Yazar, ABD’nin dış politik yönelimlerini; Hamiltonculuk (ticaretin ön planda olması), Wilsonculuk (Amerikan ahlaki değerlerinin savunulması), Jeffersonculuk (demokrasi ve bağımsızlık kavramlarının ön planda olması) ve Jacksonculuk (vatanseverlik ve militarizm) şeklinde dört temel eğilim şeklinde ortaya koymuştur. ABD, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra daha önce izlediği yalnızlık politikadan uzaklaşarak dünya politikasını belirleme ve büyük güç olma politikasına yönelmiştir. ABD, İkinci

Dünya Savaşı'ndan sonra Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'yi koruma şemsiyesi altına almış ve bu durum Kore Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin NATO üyeliği ile yeni bir boyut kazanmıştır. Böylece güvenliğini Batı'ya endeksleyen Türkiye Batılı uluslararası kurumlara üye olmuş ve “Batı yönelimli” bir dış politika izlemeye karar vermiştir. İşte bu ilişkinin “stratejik bir ittifak” olarak tanımlandığını belirten Türkmen, bu ittifak ilişkisinin 1964 yılında yazılan “Johnson Mektubu” ile zarar gördüğünü vurgulamaktadır. 1964-1980 arasındaki yılları ikili ilişkilerde uzaklaşma dönemi olarak niteleyen yazar, “Kıbrıs sorunu” ve Türkiye’de “sol akımların” yükselmesiyle birlikte bu sürece damgasını vuran unsurun Amerikan karşıtlığı olduğunun altını çizmektedir. ABD’nin Kıbrıs sorununda Türkiye’nin karşısında yer alması ve bu ülkeye silah ambargosu koyması, sol hareketlerdeki Amerikan karşıtı havanın perçinlenmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye’de ABD’ye karşı ciddi bir soğukluğun oluşmasını tetiklemiştir.

1980-2003 arasındaki yılları “yeniden yakınlaşma dönemi” olarak tanımlayan yazar, 1947’den sonra ABD ile Türkiye arasında imzalanan “Savunma ve Askeri İşbirliği Antlaşmasına” (SEIA) değinmiş ve bu antlaşmanın askeri ve ekonomik önemine vurgu yapmıştır. Bu antlaşmanın en önemli özelliği, ABD’nin Türkiye’yi savunma alanında “en fazla kayırlmış ulus” olarak kabul etmesi ve Türkiye’nin ise ABD’ye topraklarında üs kurma izni vermesi olmuştur. 1983 yılında Turgut Özal’ın iktidara gelmesiyle birlikte ivme kazanan ikili ilişkiler İkinci Körfez Savaşı’nda kendini göstermiştir.

İkili İlişkilerde Değişim ve Devamlılık

Türkmen, “Türkiye-ABD İlişkilerine Tematik Bakış” başlıklı ikinci ana bölümde; Irak/Kürt sorunsalını, Türk dış politikasında yeni paradigmaları ve Türkiye’de yükselen ABD karşıtlığını ele almaktadır. Yazar, bu bölümde Üçüncü Körfez Savaşı ve 1 Mart Tezkeresi’nin Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) reddedilmesi ile ikili ilişkilerde yaşanan kriz ve sonrasını analiz etmektedir. Türkmen, bunun haricinde Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” adlı kitabından yola çıkarak Türkiye’nin AKP döneminde izlediği dış politikayı ele almaktadır. Davutoğlu’nun “pro-aktif” olarak değerlendirilen komşu ülkeler ve yakın çevre ile yeni ilişkiler ağı oluşturma girişimi uluslararası platformda tartışma konusu olmuştur. Bu politikanın ardında yatan esas neden Türkiye’nin Batı ittifakından bağımsız hareket etme arzusudur. Ayrıca Yazar, Türkiye’de ABD karşıtlığının oluşmasında Johnson Mektubu (1964) ve Süleymaniye’de (2003) ABD askerleri tarafından Türk askerinin başına “çuval geçirilmesi” olayının önemli olduğunu belirtmektedir.

Yazar “devamlılık faktörü” bağlamında ise; ilişkilerde mevcut olan stratejik boyut, ABD’de faaliyette bulunan etnik lobiler ve Türkiye’nin iç siyasal dinamiklerini masaya yatırmaktadır. İlişkilerdeki “Stratejik Boyut” Türkiye’nin bölgesindeki stratejik önemi ve güvenlik işbirliği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Türkmen, iki ülke arasındaki ilişkileri betimlemek için ortaya atılan; “Geliştirilmiş Ortaklık”, “Stratejik Ortaklık” ve “Model Ortaklık” tanımlamalarını bu bağlamda ele almaktadır. Yazar, ABD’de bulunan etnik lobilerin özelliğini ise; Türkiye’ye karşı (Ermeni ve Yunan), taraftar (savunma ve enerji) veya bölünmüş olan lobiler (Yahudi) olmak üzere üç kategoride tanımlamaktadır. Yazar Türkiye’de mevcut olan sağ-sol ayrımı şeklindeki ideolojik farklılığın Türkiye-ABD ilişkilerinin karakterinde önemli bir değişime neden olmadığını belirtmektedir.

Kitabın son bölümünde, Barack Obama dönemi Türkiye-ABD ilişkilerini ele alan yazar, iki ülke ilişkilerinin geleceğine ilişkin öngörülerde bulunmaktadır. İlk Obama’nın dış politikasını analiz eden yazar, daha sonra Joseph Nye’in 2003 yılında ortaya attığı

“akıllı güç” (smart power)¹ kavramına açıklık getirmektedir. Obama yönetiminin, ABD’nin dış politikasında “akıllı güç” stratejisini benimseyerek, çok taraflılık politikasını bu şekilde dünyada daha iyi uygulanabileceğine inandığını belirtmektedir. Obama yönetiminin Türkiye ile ilişkilere özel bir önem verdiğini vurgulayan yazar bunu ABD Başkanı’nın ilk okyanus ötesi ziyaretini 2003 yılında Türkiye’ye yapmasına bağlamaktadır. Türkiye’nin ABD için bölgedeki önemi konusuna atıfta bulunmuştur. Ayrıca, 6-7 Nisan 2009 Türkiye ziyaretinde iki ülke ilişkileri için “Model Ortaklık” kavramını ortaya atan Obama Türkiye’nin ABD için önemli bir ülke olduğunun altını bir kez daha çizmiştir. Yazar, Türk-Amerikan ilişkilerinde “Model Ortaklığın” içeriğinin doldurulması gerektiğine işaret ederek, 21. yüzyılda ilişkilerde sadece “stratejik” karakterli faktörlerin değil, demokratikleşme, ticaretin geliştirilmesi, Ermeni meselesi gibi üçüncü taraflardan kaynaklanan sorunların aşılmasının önemli rol oynayacağını vurgulamaktadır. İşte Türkmen’e göre, iki ülke arasında dillendirilen “Model Ortaklık” ancak bu taktirde sağlam bir anlam kazanacaktır.

Yazar, Türk Amerikan ilişkilerini “süreklilik ve devamlılık” kategorileri içinde değerlendirerek ikili ilişkilerin tarihsel boyutun yanında farklı bir açıdan da ele alınabileceğini göstermiştir. İkili ilişkilerdeki süreçleri sistematik ve akıcı bir dille çözümleyen Türkmen, konu ile bağlantılı olan “savaş” ve “doktrin” gibi kavramlarla önemli “olayları” kutucuklar içerisinde açıklayarak hem önemli hususların daha net anlaşılmasını sağlamış hem de yaptığı çözümlemenin akışını farklı kavramlar hakkında sürekli açıklamalar yapmak zorunda kalarak bozmamıştır. Esasında Türkmen, bu konuyu bir süreç analizinden çok teorik bir temelde ele alsaydı uluslararası ilişkiler literatürüne önemli bir katkı sağlayabilirdi. Ancak teorik tartışmalara neredeyse hiç girmemiş olan yazar, sadece ayrıntıya girmeden “realist” ve “transnasyonal” kavramları üzerinde durmuştur. Sonuç olarak, Türkmen’in kitabının, Türk Amerikan ilişkileri üzerine yazılmış, Türkçe eserler arasında bir başucu kitabı olduğu söylenebilir. Uzun bir süreci analiz eden bu eser, hem akademik çevreye hem de Türk-Amerikan ilişkilerine ilgi duyan Türk okuyucusuna hitap eden bir eserdir.

¹ Bu kavram “sert güç” (askeri güç) ve “yumuşak güç” (kültürel cazibe yoluyla nüfuz etme) öğelerinin birlikte kullanılmasını ifade etmektedir.